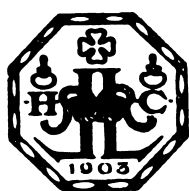

ALLMOGESMIDET
I DALARNE

1764 ÅRS UNDERSÖKNING

AV

CARL SAHLIN

Tryckt hos
BRÖDERNA LAGERSTRÖM
BOKTRYCKARE
Stockholm
1936

ALLMOGESMIDET I DALARNE

Inom några av landets provinser, särskilt i Dalarna, Hälsingland och Gästrikland, södra Närke och angränsande delar av Östergötland, Sjuhäradsbygden i Västergötland, vissa delar av Småland samt norra Skåne, har av gammalt och på sina ställen ända in i våra dagar av allmogen idkats en omfattande smidesslöjd, vars produkter fördes vida omkring inom riket och delvis även funna avnämare i utlandet.

Vad Dalarna särskilt angår, har dess särdeles mångsidiga bondesmide haft sina centra dels i *Lima med därtill gränsande socknar* och dels i *Hedemoratrakten*. Här som väl överallt annorstädes har smidet ursprungligen varit grundat på i orten framställt myrblästerjärn och av smederna själva tillverkat stål. Sedermera har ämnesjärnet, liksom ock i all synnerhet stålet, inköpts från närmast liggande bruk.

Tyvärn utgör allmogesmidet ett ganska utforskat kapitel i vår bergshanterings historia. Man vet sålunda i allmänhet intet om dess ålder och uppkomstsätt på de olika orterna och mycket ofullständig är den kännedom vi äga om de använda yrkesmetodernas utveckling, om de olika varuslag, som under skilda perioder tillverkades, om den med smidet förknippade handeln, liksom om tidpunkten för denna slöjdförms avtagande och nedläggning. Detta gäller i stort sett även om smidet i Dalarna. Tack vare bergsrådet *Sven Rinmans* intresse för dess bevarande och utveckling har man emellertid att tillgå en i flera hänseenden upplysande beskrivning av Dalasmidet, sådant det bedrevs år 1764. Det året utfördes nämligen på hans initiativ en officiell undersökning, vars resultat är bevarat i en del handlingar i Bergskollegiets m. fl. arkiv. Då det får anses angeläget att utforskningen av allmogesmidets historia snarast igångsattes, har jag velat bidra därtill genom att göra de nämnda handlingarna i utdrag eller in extenso tillgängliga i tryck. Ändamålet med undersökningen var helt naturligt icke att blott beskriva det dåvarande läget, utan fastmera att framlägga förslag till förbättringar i detta läge i olika hänseenden. På grund härav är i handlingarna reformsynpunkten den dominerande och man får blott så att säga på köpet den ingående och bergshistoriskt värdefulla skildring av smidets tillstånd och svårigheter, som handlingarna innehålla.

Till en början må den redogörelse återgivas, som *Sven Rinman* i sin tjänsteberättelse för år 1762 lämnar rörande iakttagelser, vilka han vid ett besök å tjänstens vägnar hos Hedemorasmederna gjort:¹

”Manufakturänläggningar äro ej olika nya plantager, som i början måste vårdas, innan mogen frukt därav kan höstas. Ofta träffas ej tjänligaste jordmån, en annan gång duger ej stammen till annat än okulering. Stundom med mycken omsorg, kunskap, kostnad och tidsspilla inrättas, skötas och bliver den späda plantan av oblikt klimat eller annan olycka angripen eller råkar den i vanskötsel o. s. v. att man är glad om ändå roten kan bibehållas för nya sidokott.

Däremot ser man med vad liten omsorg och kostnad en stadgad plantering kan skaffa dess ägare nöjaktig inkomst när den en gång fattat rot, blivit van vid klimat och jordmån samt får i frihet bära sin frukt och ej med för mycken konst tvingas att tillika tjäna till prydnad, som med fruktträd sällan ackorderar. Ibland manufakturer lärar ock det här i landet av ålder inkomna bondesmidet kunna giva exempel huru några hundrade personer härutav hämta större delen av deras näring utan minsta omvårdnad och huru många hushållare med sådant arbete bliva till nöjes betjänta, utan att belastas med ett alltför drygt inköpspris. En så nyttig stam tyckes för den skull förtjäna att med icke mindre ömhet skyddas än de nya fordra en omtänksam anläggning. Med mycken möda, kostnad och svårighet har man varit omtänkt, att ifrån Schmalkalden eller Bergsland (i Siegerlanddistriktet) införskryva tyska sensen- eller liesmeder, men att nästan var bonde i Lima samt över 100 personer i Hedemora socken idka detta smide har hittills föga blivit aktat. Ifrån Tyskland hava nagel- eller spiksmeder, icke utan ansenlig kostnad blivit införskrivna oaktat omkring Godegård i Östergötland och uti Hedemora uti Dalarna finnas några 100

¹ Stavningen i de återgivna handlingarna överallt normaliserad.

bönder som till lika fullkomlighet smida alla sorters spik, när de allenast få goda modeller och litet undervisas. De svenska dal-liar likna så alldeles större delen av de utländska sorter, att åtskillnaden dem emellan allenast består uti storleken. Uti Hedemora socken räknas 96 bönder som jämte litet åkerbruk större delen hämta sin näring av liars och yxors tillverkande, och äro i synnerhet byarna Norrhyttan och Jälkarby uti Finsta fjärding för sådana smeder mest bekanta. Men som de själva varken hava tillräcklig förmögenhet eller kunskap om en mera vidsträckt handel utan måste tillika med avsättningen genom resor i landsorten sysselsätta sig, så kunna de icke heller hinna till större tillverkning än som i skogsbygderna hemma i landet åtgår. Till huru stor tillverkning allenast av liar förenämnda arbetare årligen kunna hinna, är väl ännu icke utrönt, men då det är bekant att en smed om dagen makeligen kan tillverka ½ tolfte eller 6 stycken vanliga dal-liar av 4½ à 5 kvarters längd och man antager att var smed i det minsta smider 3 månader eller tolv veckor om året, lär det finnas, att vanliga lietillverkningen här i socknen ungefärligen lär stiga till 3.500 tolfte, oaktat den myckna tid de nu måste försätta med resor till varans debiterande eller förbytande emot spannmål och till rudimateriers anskaffande samt oaktat alla de svårigheter dem nu möta att få tillräckliga kol och tjänligt stål samt ämnesjärn, som de nu hålla för den svåraste punkten uti deras näring och som kan giva en del anledning att med stångjärnssmeder idka olovlig handel. Det tunga och långsamma arbetet, att med handslägga tillaga deras ämnen och till tunna skenor utpena både stål och järn är ej minsta svårigheten och hindret uti deras arbeten, som med en eller annan knipphammare lätteligen kunde hjälpas, då man på lika tid och samma arbetare kunde vänta dubbel tillverkning tillika med någon besparing uti kol och avbränning, som genom flera eldningar uti en klensmedshård alltid bliver större. Om nu något parti liar av Hedemora smeder beställes, som jag ock redan till försök gjort, efter utländsk modell, varmed en anseelig handel på utrikes orter skulle kunna göras, möter alltid den svårigheten, att de ej utan mycken tidsspilla kunna skaffa järn och stål samt till behörig storlek uträcka deras ämnen, varav händer, att man ej utan tidens allt för långa utdräkt skulle kunna få en sådan beställning förfärdigad och ändå varken utan kännbar minskning för inrikes behov ej heller med den facilitet uti arbetsmetoden, som till erhållande av ett billigt pris är nödvändig. I anseende härtill underställes i djup ödmjukhet om icke ett sådant redan rotat smide förtjänar att till större tillverkningars åstadkommande, i synnerhet av de utländska liar eller sensen, i görligaste måtto uppmuntras och utvidgas, vilket lätteligen skulle låta sig göra genom tilldelande av några förmåner, som kunde facilitera smedernas svårigheter att få kol och ämnesjärn. Jämväl att de med 1 eller 2:ne knipphamrar tillika med ett litet slipverk kunde bliva försedda, vilket så mycket lättare kunde låta sig göra, som åtskilliga vattenfall finnas uti den härigenom socknen och i synnerhet genom Norrhyttan flytande ån, varuti Vikmanshyttan även har sitt vatten. I synnerhet skulle sådana knipphamrar tillika med ett tjänligt slipverk med bekvämlighet och liten kostnad kunna inrättas i Davidshyttan, varest ämnesjärnet till en så nyttig fabrik även kunde tillverkas. Om naturlig ordning till fabrikers inrättande skall följas, tyckes ingen ort i riket för det länge efterlängtade lie- eller sensen-smidet vara bekvämligare än denna, där ämnesjärnet kan havas av Bispsbergsmalm, som på allt sätt tyckes vara för kostbar att till grovt stångjärn endast användas, där ett tjänligt stålbruk är strax vid handen, där en stam av 100 arbetare redan finnes rotad, där tillgång på bruksegendom, som till sådant behov kan disponeras, där orten till uppehälle icke är ibland de dyraste, där vattenfall finnes för faciliterande maskiner och där skogen vid försiktig indelning ej lär tryta.

Med nöje har jag betraktat Hedemora liesmeders verkstäder och där funnit samma inrättning med en liten hård och 2:ne små läderbälgar samt med lika gjorda hamrar och städ, som jag förut ej utan möda och svårighet haft tillfälle att bese hos sensensmederna uti tyska orterna.

Liesmederna uti Hedemora socken stämpla alla deras liar med deras bomärken eller med initialbokstäverna på deras namn. De mest bekanta mästarna äro fjärdingsman Anders Andersson, Ham Anders Hansson och Jan Hansson uti Norrhyttan samt Anders Aronsson i Västerby, av vilka såväl som av åtskilliga flera liesmeder dessutom smides fullkomligen goda hugg- och täljxor, hackelseknivar, trädgårdssaxar m. m. och det allt både med bättre egg och styrka än vid andra fabriker, så att ingen tvivel är det man icke här även kunde få de många sorter av verktyg och eggjärn, som på utrikes orter till en ganska stor myckenhet med god avance kunna avsättas, allenast arbetarna bleve understödda med vattenverk och genom tjänliga modeller undervisade. Dessutom finnes även här i socknen, i synnerhet i byarne Pershyttan, Ivarshyttan och Tviksta ungefär 34 stycken spiksmeder, som utom spik av allehanda

sorter ifrån minsta nubbs till och med 5 tum för hand smida hästskor och söm till ett billigt pris, som dock nu i någon måtto rättat sig efter det höga stångjärnspriset.

Huru mycket spiktillverkningen skulle faciliteras, om i orten ett tjänligt skärverk vore inrättat, kan lätteligen slutas. Dessutom räknas ock här i socknen 24 smeder, som kunna tillverka allehanda slags grövre arbeten som beställas. 8 smeder finnas som mest förfärdiga filat och polerat arbete, samt 3:ne stycken bössmeder i Hamre by, som tyckes vara en liten rest av en fordom förmodelig större fabrik.”

De i denna berättelse framkastade förslagen föranledde Bergskollegium att i skrivelse den 4 juli 1763 anbefalla bergsrådet *Samuel Schröder* (adl. Schröderstierna) att tillsammans med *Sven Rinman* och ortens bergmästare, den kände mineralogen *A. F. Cronstedt*, verkställa en undersökning och inkomma med förslag till stödjande av bondesmidet i Dalarne. Att Schröderstierna, som sedan 1753 innehade tjänsten som direktör över finsmidet i riket, nämns först i skrivelsen, berodde tydligen icke på att ärendet huvudsakligen föll under hans ämbetsområde, utan därpå, att han var sju år äldre i tjänsten än Rinman, vilken räknade sin utnämning till direktör över svartsmidet från år 1760. Eljest kunde ju ingen tvekan råda därom, att denne sistnämnde, från vilken, som vi sett, även det ursprungliga förslaget härrörde, var den, som hela saken å tjänstens vägnar närmast anginge. Han blev ock den verkliga ledaren både under kommissionens arbete och vid genomförande av reformförslagen, i den mån de kommo att realiseras.

Kommissionens ledamöter Rinman och Schröderstierna begåvo sig i juni 1764 upp till Dalarne och besökte till en början den tredje ledamoten bergmästare Cronstedt i hans bostad vid Nisshyttan, där enskilt sammanträde hölls. Cronstedt var av ämbetsgöromål hindrad att medfölja till *Lima*, men deltog senare i ett i *Hedemora* hållet möte och har beträffande vissa av Hedemorasmiderna påklagade förhållanden avgivit eget yttrande.

Det till Bergskollegiet av Schröderstierna och Rinman avgivna memorialet är daterat den 20 augusti 1764. och lyder sålunda:

”Sedan högvälborne herr presidenten och riddaren av Kungl. Nordstjärneorden samt höglovl. Kungl. Kollegium låtit sig föredragas tillståndet och beskaffenheten av det hos allmogen uti Lima och Hedemora socknar i Dalarne redan för längre tider tillbaka övliga lie- och varjehanda andra sorter handsmiden, samt därav befunnit, att genom någon förbättring dels uti inrättningarna, dels ock uti driften och arbetsmetoden, detta smide kunde bringas till mera fullkomlighet och större förmån både för dess idkare och även för det allmänna, har högvälborne herr presidenten och riddaren samt höglovl. Kungl. Kollegium genom skrivelse av den 4 juli nästlidet år 1763 behagat konstituera undertecknade att uti orten och vederbörandes närvaro undersöka vad lägenheter där kunde vara till nödiga vattuverk, såsom knipphamrars- och slipverksinrättningar, samt på vad sätt eljest ovannämnda hos allmogen övliga handsmide må kunna ställas i det skick och ordning, att därmedelst tillfälle må kunna bliva till någon för riket gagnelig och även till utrikes avsättning tjänlig tillverkning. Varöver höglovl. Kungl. Kollegium vår berättelse och betänkande behagat infordra.

Till fullgörande härav samt efter skedd kungörelse om denna förrättning till bergmästaren i orten, herr Axel Fredric Cronstedt, vilken, emedan han för andra göromåls skull nu ej kunde vara följaktig på resan upp till Väster-Dalarne, kommittéerade förut hade tillfälle muntligen höra uppå dess boställe vid Nisshyttan angående åtskilliga omständigheter rörande allmogens handsmide därstädes, infunno sig kommittéerade i juni månad innevarande år uti Lima socken, dit även kronobefallningsmannen herr *Eric Berggren*, boende i Äppelbo socken, gjorde följe för att meddela de underrättelser av honom vid detta tillfälle kunde fordras.

Den 28 juni och följande dagar använde kommittéerade att befara Lima socken med det härtill lydande kapellslag Transtrand samt underrätta sig om denna ortens beskaffenhet, dess invånares rörelser och näringsfång med mera.

Lima socken, belägen långt ut i Väster-Dalarne, gränsar i väster emot Norge medelst de så kallade fjällbergen, i norr emot Särna samt i söder emot Malungs socken och därunder lydande Öja kapellslag. I öster stöta härtill Älvdals och Venjans socknar. Denna socken, ehuru vid pass av 10 mils längd i norr och söder och 6 à 7 mils bredd, kan dock ej räknas för bebyggd mera än vid pass fyra mil i längden ifrån Tandö by eller Malungsgränsen, Västerdalälven uppför, till Sälen, som är den översta byn och ligger 1¼ mil ovanför Transtrands kapell, samt uppå denna distans i bredden allenast några hundra alnar på vardera sidan om älven, vilket är jämnt och uppodlat land, varigenom älven flyter och delar det således i 2:ne

delar, som med varandra utom båtfarter har kommunikation medelst 2:ne flottbroar, varandes byarna på bägge sidor om älven nära varandra anlagda. Då berörda uppodlade slätter slutas, vidtaga å ömse sidor bergshöjderna, som sträcka sig vitt och brett och äro alldeles obodda utom de så kallade fäbodarna, vilka här och där i dällderna för betets skull finnas anlagda och dit allmogen någon liten tid om sommaren driver sina kreatur, men ofta äro belägna 4 à 5 mil ifrån byarna. Socknen innehåller 24 skattehemman samt äger enligt ett meddelat utdrag utur kyrkoboken utom 2:ne präster, länsman och tullnären vid norska gränstullen, vilka äro de enda ståndspersoner härstädes, ett antal av 1900 människor. Utav dessa äro 320 husbönder eller hemmansbrukare, varibland dock räknas 40 landssoldater, som på socknen äro roterade, men ej bo på torp, utan besitta även små hemmansdelar.

I anseende till trångt utrymme och ett oblikt klimat har åkerbruket i denna orten ej kunnat vinna någon särdeles framgång, utan är underkastat många svårigheter av snö, frost och floder med mera, så att landet på långt när ej kan frambringa tillräckligt säd till brödföda för sina invånare, utan måste de med mycket besvär och tidsspilla förskaffa sig den med förande ifrån långt avlägsna orter, utom det att de nästan alla år, som nog bekant är, nödgas med mjöl av ung tallbark utspisa sitt bröd och ofta i svåra år uppehålla livet med bröd, bakat av barkmjöl allena.

Boskapskötseln utgör en något fördelaktigare del av deras näring, i det de, ehuru med mycket omak, kunna som förbemt är någon tid på sommaren underhålla sin boskap vid fäbodarna och därstädes genom mjölken vinna något ost och smör, varav de en del om vintertiden kunna nedföra till Bergslagen och städerna och försälja eller förbyts emot några andra nödvändighetsvaror.

Brist uppå nödig tillgång av järn till eget behov för denna ortens invånare, emedan på flera mils väg ej något järnverk funnits, har förmodligen från urminnes tid tillbaka givit dem anledning att tillgodogöra en sorts myrmalm eller så kallat örke, som funnits uti skogarna på kärraktiga ställen, i synnerhet uti myrhalsar. Sedan denna myrmalm uppå ved- eller stockeldar blivit torkad, bruka de att nedsmälta den uti små av sten och ler uppmurade ugnar, kallade källingar eller blästerkärningar, med ett par läderbälgar, som antingen drivas med tramp eller ock med ett litet vattuhjul, då tillfälle därtill gives. I dessa ugnar går järnet strax till färska, och då de efter några timmars blåsning fått en sådan av 3 till 4 lispunds vikt, hugges den mitt itu med yxa och omsmältes sedan uti smedhärden hemma vid byn till små smältstycken som slås tillsammans på en stor sten och klyves vidare med yxa till smärre stycken, tjänliga att därav smida varjehanda ämnen. Någon del av detta blästerjärn nedsmälta de i samma smedhård till stål att därmed ställägga sina liar och andra eggjärn och befinnes därtill tämligen gott, ehuru de nu i senare tider fått lära att betjäna sig av brännstål, i synnerhet ifrån Gustafströms bruk, vilket de anse såsom ännu tjänligare.

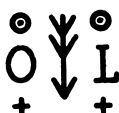

Smedjorna hava de hemma vid byarna och äro alla byggda och inrättade på ett och samma sätt, bestående av en öppen härd med 2:ne läderbälgar, som drivas med 2:ne trådor eller trampor. I övrigt äro smedjorna försedda med ambult, skruvstäd, släggor, handhamrar och andra nödiga verktyg. Härden har ej någon skorsten, utan då det smides, öppnas en lucka på smedjetaket, som är av bräder, även en dylik lucka på ena väggen för att giva dager i smedjan.

Till hjälp uti smedjan nyttjar bonden sin son eller en gosse, men gemenligen sin hustru, som trampar bälgar och därunder sköter antingen sin sticksöm eller ock spånsländan, vilken hon, så snart järnet tages ur elden, hänger på en därtill uppslagen krok och tager i dess ställe till släggan jämte karlen, till dess järnet lägges in igen, då hon åter tager till det förra. Denna smideshantering har redan ifrån äldre tider, genom uppmuntran av nöd samt under hägn av frihet, blivit så allmän i Lima socken, att den nu utgör allmogens förnämsta näringsfång. Ibland de 320 bönder som socknen innehåller räknas 250, vilka på sätt som förmält är idka myrbläster- och handsmide. Deras förnämsta tillverkning består av *liar* ifrån en alns till 6 kvarters längd, jämte till någon del av *hästskor* och *söm* samt *spik* och *skovelskor*. Av 2 marker järn erhålles en fullkomlig lie av 5½ kvarters längd och 2 skålpunds vikt och något därutöver i anseende till inläggningen av stålet. Vanligen smides om dagen en halv toft eller sex stycken liar, varvid halva dagen åtgår till stålets invällande och ämnens uträckande samt den övriga halva dagen till liarnas utpenande och kallhamrande.

Tillverkningarna äro större eller smärre och differera efter vars och ens mera eller mindre flit och förmögenhet. En del uppsmida ej årligen mera än 1–2 skeppund järn, en del åter gå högre och driva tillverkningen allt upp till 7 à 8 skeppund, så att över huvud kan räknas efter ett medeltal, taget av tre

skeppund för varje smed, att 750 skeppund järn årligen förädlas i denna socken, varav enligt så noga efterfrågan och uträkning som möjligt är befinnas, att något över 2/3 eller vid pass 550 skeppund användes till liar, varav tillverkas åtminstone 7333 tolfter.

Priset på liarna har blivit rättat efter längden och ankommit för detta på 18 till 30 daler kopparmynt tolften, men sedan Lima-boerna i de senare åren förbättrat sitt liesmide, så att det nu alldeles kan sättas i jämförelse med Hedemora-boernas, har järnpriset även märkligen stigit, gällande nu Lima-liarna ifrån 24 till 36 daler kopparmynt tolften. Vissa smeder som framför de övriga beflitat sig om god tillverkning hava satt deras stämpel eller bomärken, varmed liarna tecknas, i sådan kredit, att de betalas med 3 till 6 daler tolften högre än andras. Ibland dem anmärktes i synnerhet

Ås Hans Hansson, som nyttjar stämpeln	
Nättergalen eller Olof Hansson i Tandö	
Hans Andersson i Hillmo vid Ofors	
Anders Nederin	
samt på liens udd anbringar ett	

- 1 {
 Kiell Hans Olof eller Olof Hansson i Kiellen.
 Jor Olar i Transtrand.
 Mats Olsson i Åkra.
 Wall Olof Olsson.
 Jon Jonsson i Höknäs.
 Hans Hansson i Lillmo.

Utav förberörda kvantum av mellan 7.000 och 8.000 tolfter liar kan räknas, att åtminstone en tredjedel eller 2.400 tolfter avsättes på Norge, varest denna tillverkningen är begärlig samt till införsel tillåten. Avsättningen därstädes sker på Grunsäters marknad som årligen infaller på första tisdagen i mars månad, dit vid pass tvåhundra av Limaborna på slädföret sig infinna, över tjugo mil ifrån sina hemvister, och föryttra därstädes sitt smide på det sätt, att de däremot tillbyte sig spannmål, hästar, torr fisk, sill, salt och vävnad med mera. Utav infordrat extrakt utur Hammarby Gränstullkammarens journal för de fem sist förflutna åren² förmodades kunna erhållas någon nogare underrättelse om antalet av liar, som över gränsen exporteras; men utom det att smidet överhuvud angives i tullen efter vikten, varför ett öre silvermynt för lispundet som utgående tull betalas, så berättades att minsta delen föres förbi tullkammaren, helst vintertiden så många andra och genare vägar över gränsen till Norge äro brukbara. Icke dess mindre finnes av berörda extrakt att de senare åren mera smide blivit angivet än förut. Utom vad Limaborna således själva föra över till Norge upphandlas en myckenhet liar i Lima av de nästgränsande Härjedals och Särna

¹ För dessa finnas icke stämplarna angivna i manuskriptet
² Intyget lyder sålunda:
 "Vid Hammarby gränstullkammare är avtullat till Norge för följande åren nämligen:
 År 1760 352 lispund liar och järnsmide.
 " 1761 402 " " " "
 " 1762 557 " " " "
 " 1763 585 " " " "
 " 1764 837 " " " "
 Hammarby gränstullkammare den 29 juni 1764.
 Lars Troselius"

sockenbor som sedan därmed driva handel på Norge. I senare åren hava Frisdalingar eller Fryksdalsbor även börjat resa hit och emot penningar, säd eller vävnad upphandla liar som de sedan sälja till Värmland. Till så kallade Rombolandet, varmed förstås Västmanland och någon del av Uppland, föra Malungs sockenbor samt även Limakarlarna själva en del av sina liar, som de emot spannmål föryttra. Sommartiden, då brist på brödföda infaller, vilken härstädes nu så mycket mera förspordes som åtskilliga hushåll redan nödgats gripa till barkbrödet, så resa en myckenhet Lima- och Malungsbor med hästar och kärror ända till Gävle, Hedemora och Falun att föra med sig liar och något hästskor, varemot de köpa eller tillbyta sig spannmål, vilken utom det, att han den årstiden i sig själv är nog dyr, blir dem så mycket drygare, som de för två tunnor som utgöra en hästföra måste med häst och karl utom födan och foder försumma 10 till 12 dagars tid som med mycken förmån kunde hemma användas.

Till närmare utrönande om vad hinder eller svårigheter kunna ligga denna sockens invånare i vägen uti denna nyttiga och betydande smideshantering samt genom vad inrättningar eller förbättringar densamma må kunna utvidgas och bringas till mer fullkomlighet och större förmån ej mindre för dess idkare än för det allmänna, hördes uti nedre delen av socknen åtskilliga av smederna särskilt och i den övre delen eller Transtrands kapellslag efter skedd kungörelse de förnämsta smederna därstädes, sedan dem förut i närvaro av kronobefallningsmannen Berggren och komministern herr Anders Tunborg, vilken genom särdeles öm- och sorgfällighet för sina sockenmän förvärvat sig deras förtroende, blivit kungjort höglovl. Kungl. Bergskollegii ändamål av denna förrättning.

Samtliga av allmogen stämde därutinnan överens, att den förnämsta svårighet som nu möter dem uti denna deras hantering, vilken de räkna för nästan den enda och varförutan de tro sig ej kunna vinna deras livsuppehälle, består däruti, att tillgången till myrmalm eller örke inom socknen efter hand och i de senare åren så förminskats, sedan de förnämsta myrhalsarna blivit i forna tider utbrutna, att de nu mera ej kunna driva sina blästerverk till hälften tillverkning emot förr, varmedelst de råka uti en stor och för dem äventyrlig förlägenhet. Detta blev även intygat av komminister Tunborg, vilken i flera år vistats här uppe i orten och så mycket mera kan hava sig bekant vars och ens omständighet härutinnan, som han varit van att av sockenmännen uppbära sina rättigheter i järnbläster.

Limaborna hava förut haft frihet att underhjälpa sina behov utur den näst intill gränsande Särna socken på det sätt, att de därstädes fått uppsöka myrjärnstäcker och för egen räkning driva bläster, men sedan Särnakarlarna därigenom fått lära konsten att tillgodogöra örket, hava de tagit förbud på malmtäkterna och driva nu själva bläster samt sälja järnet både till Älvdals- och Limaborna, som dock illa gör tillfyllest till de senares behov. Betalningen av Limaborna sker mest med liar och giva de gemenligen 1 tolf för 8 lispund blästerjärn. Uppå norska gränsen hava de ock uppsökt myrmalmer samt bjudit till att därpå få driva bläster, men blivit av invånarna därifrån hindrade i anseende till skogsödning, som dymedelst skulle förorsakas. Åtskilliga av allmogen vidgingo att de uti sådan högt trängande förlägenhet nödgats förskaffa sig något järn nerifrån Bergslagsorten emot det, att de därstädes kunna föryttra något av sin smörtillverkning, men utom det att åtkomsten till sådant järn skall vara svår och äventyrlig, blir den genom så lång vägs forande så dryg, att de därmed ej hava sin utkomst.

Uppå infordrad underrättelse, om och huruvida Lima sockenbor verkligen njuta någon betjäning av den knipphammare, som de uppå deras ansökning genom höglovl. Kungl. Bergskollegii dem meddelade utslag av den 28 september 1761 fått tillstånd att uti Malungs socken uppsätta till deras myrjärnsmältors beredande till ämnen för deras manufaktursmide, gavs vid handen att allmogen i anseende till den dryga kostnad som emot deras förmodan samt emot deras råd och lägenhet befunnits erfordras till denna knipphammars uppbyggande samt iståndsättande med allt dess tillbehör, de nödgats upplåta och transportera högberänte Kungl. Kollegii privilegium på herr kronobefallningsmannen Berggren, som däremot åtagit sig uppbygga verket samt gå allmogen med betjäning därigenom tillhanda enligt privilegiets innehåll.

Herr kronobefallningsman Berggren, nu själv närvarande, berättade, att sedan transporten på sätt som förberänt är blivit gjord till honom och han såsom medintressent antagit herr landskamreraren Halldin, har denna hammare, som nu *Femtåfors* hammare kallas, av dem blivit uppbyggd på det utsedda stället vid Malungs gräns, 2½ mil ifrån Lima kyrka, utmed stora vintervägen, som löper ifrån denna orten till Värmland, och skall hammaren först kommit i gång nästlidet år 1763 och hittills därvid blivit tillverkade

tillsammans 60 skeppund ämnesjärn, som till liesmederna i Lima blivit sålt till 108 daler kopparmynt skeppundet. Kostnaden på denna hammarbyggnad, spikhammaren oberäknad som är tillärdad under samma tak, men ännu ej kommit att inredas, skall redan bestiga sig för intressenterna till över 40.000 daler kopparmynt. De hade väl förmodat av Limaborna bliva försedda med så tillräckligt myrjärn, att hammaren skulle kunna hållas i någorlunda jämn drift och intressenterna såmedelst ej allenast vinna ersättning för deras gjorda kostnad, utan även Limasmederna till nöjes bliva betjänta med uträckt ämnesjärn till deras liesmide. Men som intet eller ganska litet myrjärn, för orsaker som här framför anförda äro, varit att tillgå, angav kronobefallningsman Berggren själv sig varit nödsakad att till de ovannämnda 60 skeppund smide samt för att kunna sysselsätta sitt folk vid hammaren uppsmida något tackjärn som han köpt ifrån åtskilliga ställen såsom i synnerhet ifrån Grangärde samt ifrån Rämshyttan i Filipstads bergslag av gisslar och kasserat stöpjärn. Men sedan samma lilla förråd blivit uppbrukat, har arbetet blivit inställt och hammaren hela detta år i brist av järn ej varit i gång. Själva hammaren, ehuru den uti höglövl. Kungl. Kollegii privilegium finnes utsatt ej böra vara svårare än till 18 lispunds tyngd, vidgick likväl uppå tillfrågan kronobefallningsmannen den stiga till inemot 30 lispunds tyngd, vartill han skall varit nödsakad, emedan liesmederna fordra ämnesjärnet utslaget till 7/8 tum platt och 5/8 tum tjockt eller ock till 2 tum platt och 5/8 tum tjockt, då de klyva det till 2:ne lieämnen, och till vilka schamploner en 18 lispunds hammare ej befunnits tillräcklig. Åtskilliga av liesmederna berättade detsamma som kronobefallningsmannen nu anmält samt intygade, att de av honom förliden vinter ifrån Femtåfors hammare emot 108 daler kopparmynt undfått somliga ett och somliga 2:ne skeppund ämnesjärn, vilket de använt till liar och därtill funnit ganska gott och tjänligt, utom en och annan stång som varit skör och illa verkad.

Liesmederna lade enhälligt härtill, att de ej högre skulle önska än att hammarägarna bleve satta i tillstånd att jämt kunna förse dem med sådant ämnesjärn och anhöllo enträget hos kommittéerade, att någon tjänlig och skyndsam anstalt härtill måtte fogas, emedan de i annor händelse så mycket mindre sågo sig i tillstånd att kunna idka och fortfara med sitt handsmide, som antalet av invånare i socknen sig årligen ökar, dyrheten tillika tilltager och de i brist på tjänlig mark och utrymme till uppodling ej se sig annan utväg till nödtorftigt uppehålles vinnande än genom smide, vartill, om de ej på ett eller annat sätt med ämnesjärn bliva underhulpa, sedan deras egna myrjärnsblåster så märkligen avtaga, se de för sig ej annan utväg än att övergiva både hus och hem. Vidare härom ingåvo sedermera några Limabönder å egna och sina medbröders vägnar till kommittéerade en skrift. Kronobefallningsmannen Berggren hemställde, utom den nöd och trångmål Lima sockenbor sig verkliga uti befinna och som ännu mera hotar dem för framtiden, hurusom den kostnad han med sin medintressent redan gjort på Femtåfors hammarbyggnad och dess igångsättande ej allenast skulle vara förgäves, utan ock sätta dem i yttersta förlägenhet ifall den i brist av ämnesjärn ej skulle komma att nyttjas, men däremot hurusom hela socknen i anseende till dess nära belägenhet och viga vintertransport skulle tillskyndas en huvudsaklig förmån, om intressenterna sättas i tillstånd att gå Limasmederna tillhanda med nödigt järn till deras liesmide i vad schamplon de åstundade, och anhöll i sådant avseende att kommittéerade genom tjänlig föreställning i Kungl. Maj:t och rikstens höglövl. Bergskollegium ville så begå, att intressenterna kunde erhålla höggunstigt tillstånd att utur Grangärdes bergslag åtminstone på 2 eller 3 års tid få upphandla 300 till 400 skeppund tackjärn årligen, varemot de på det kraftigaste vilja förbinda sig att utur berörda bergslag ej förskaffa sig annat än gott järn och som till manufaktursmidet skulle vara tjänligt samt att årligen antingen till höglövl. Kungl. Kollegii advokatfiskal eller ock till herr bergmästaren i orten uppte skriftliga bevis, huru och till vem det därav utsmidda järnet blivit försålt, till förekommande av all anledning till misstanke att det till annat behov än manufaktursmide blivit använt och förmodade kronobefallningsmannen att inom en sådan tid av 2 eller 3 år och genom det bemödande han hittills haft och ännu har att låta efterspana järnmalm någon sådan i orten torde yppas, varmedelst man själv kunde vinna nödig tackjärnsblåsning. Han ingav även sedermera ett skriftligt memorial i samma ämne.

Av föregående togo kommittéerade tillfälle att underrätta sig om vad anledningar till järnmalm här i orten ännu kunna vara, då det befanns att uti Väster-Dalarna, utom den förut omnämnda myrmalmen eller örkel, ännu ingen tillförlitlig anledning till duglig järnmalm blivit upptäckt mer än vad bergsfogden Helsing såsom malmlutare för några år sedan angivit, bestående allenast uti en stark järnbinda; men vid

detta tillfälle berättades att ¼ mil nordost ifrån Äppelbo kyrka uti den så kallade Busjön av tvenne mils längd och mycket grund skall finnas på botten en myckenhet av ett obekant ämne, liknande slaggrusor, som befunnos vara allt detsamma som den småländska sjö- eller så kallade skragmalmen, vilken således formerat sig och sintrat tillhopa uti oordentliga kynnen och dels omkring små inneslutna klapperstenar av åtskilliga slag. I anledning härav tillstyrktes befallningsman Berggren att vidare låta undersöka om tillgången på denna sjömalm och med första låta försöka, huru han vill förhålla sig uti en blästerugn, emedan till förmoda är att han uti en sådan smältning skall förhålla sig lika som myrmalmen, vilken av samma ämne tyckes vara tillkommen. Och i fall härpå finnes så ansenlig tillgång som berättades, kan man hava orsak att därav vänta en betydande tillverkning och helst genom blästerugnar eller källingar, förmedelst vilken smältprocess segt järn med mesta säkerhet kan åstadkommas. En Limasmed tillverkar, som här framför anmärkt är, gemenligen en halv toltf eller sex liar om dagen, varav halva tiden åtgår till stålets invällande och ämnens uträckande för hand samt den övriga hälften till liarnas utpenande. Kommittéerade funna att detta arbetet och i synnerhet vad den förra delen beträffar med mycket förkortande både av tid och möda skulle låta sig göra under en liten vattuhammare av 4 till 5 lispunds tyngd och tillsporde därför några av de förnämsta smederna, sedan såväl förmån av en sådan hammare som den drägliga kostnaden till dess uppbyggande skulle fordras dem blivit bevisat, om ej någon ibland dem enskilt eller ock flera tillsammans skulle finna sig hugade att göra en sådan inrättning på något tjänligt ställe uti de åtskilliga i stora älven infallande strömmar eller bäckar, vartill flera tillfällen givas med ringa eller föga kostsamma fördämningar, där de nu hava sina små skvalt- och sågkvarnar.

Efter mycken villrådighet uti ett så nytt och obekant ämne som detta, anmälde sig Mats Olsson i Åkra, vilken är utmärkt i anseende till gott naturligt snille och mera tilltagsenhet än många av de övriga, att han väl vore hugad för egen räkning anlägga en sådan hammarinrättning samt förmenade sig snart nog kunna vinna övning att själv räcka därunder. Han uppgav också härtill ett byggningsställe beläget nästan mitt uti socknen emellan Transtrands kapell och Lima kyrka, ett par stenkast ifrån Väster-Dalälven uti ån, Åran kallad, som faller in i bemälda älv och varest Mats Olsson förut äger en sågkvarn samt del uti en husbehovsmjölkvärn.

Kommitéerade togo detta ställe i besiktning och befunno det tjänligt till en sådan liten hammarbyggnad som föreslagen blivit, vartill kunde nyttjas antingen samma vatten som driver sågkvarnen eller ock genom en liten fördämning och ränngång utan någons förfång en annan tjänlig plats strax bredvid. Uppå vidare föreställning till Mats Olsson angående detta mål, underställde han, om icke i anseende till hans egen medellöshet och den kostnad som en sådan byggnad nödvändigt fordrar något penningeunderstöd honom därtill av höga vederbörande kunde förunnas, på vilken händelse han erbjöd sig själv strax vilja resa ned till Bergslagen och underrätta sig om sådana inrättingars beskaffenhet samt sedan med tillhjälp av någon skicklig smed eller byggmästare därifrån verkställa, vad han sig således åtagit.

En liten slipmaskin med en eller 2:ne stenar skulle även i detta vattenfall bekvämligen kunna inrättas, men som en sådan byggnad ej vore nödig vid annat tillfälle än i den händelse spanska sorter liar som fordras att överallt vara slipade skulle här komma att tillverkas, vilket ännu tyckes vara för tidigt att påtänka i denna orten, där folket äro tillräckligen sysselsatta med inländska och norska sorter liar och varest dessutom beställningar kunna göras av sådana sorter utländska liar som ej fordra någon, slipning; alltså och på det Limaborna ej må bliva överhopade med för många projekter till nya inrättingar, hölls rådligt att vid detta tillfälle om slipverk ej något föreslå. Utom vad här framför anfört blivit och ehuru kommittéerades förrättning i Väster-Dalarna ej sträckt sig längre än till Lima socken, kan dock vid detta tillfälle ej obemäلت lämnas att en del av allmogen i de nästgränsande socknarna även idka åtskilligt handsmide, varvid de äro underkastade, om ej alldeles, dock nästan lika svårigheter som Limaborna.

Uti Älvdals och Venjans socknar smides jämte varjehanda annat smide en myckenhet liar, och räknas att hälften av dessa socknars invånare idka sådant smide, varmed de driva dylik byteshandel som Limaborna.

I övrigt räknas laggkärls tillverkning och föryttrande vara ett ibland deras förnämsta näringsfång.

Uti Malungs socken smides jämte något spik förnämligast hästskor och söm, varav avsättningen vinnas dels hemma och i nästgränsande orter, men förnämligast på Norge, ehuru spiken därstädes till införsel är förbjuden.

Ibland flera *hästkosmeder* som i denna socken besöktes är i synnerhet Gabriel Halfvarsson i Fors bekant för detta smide. Han skall efter egen berättelse med tillhjälp av en som släggår kunna smida om dagen tjugufyra gång sexstampade hästskor till 3 lispunds vikt varje gång, som i Bergslagen och Rombolandet föryttras till 1 daler 16 öre kopparmynt gången, men för avsättningen på Norge smidas större skor, åttastampade, till 4 lispunds vikt, vilka därstädes gälla 16 norska skilling och betalas här med 3 daler kopparmynt gången, då söm därmed åtfölja.

Några kvarnstensbrott i denna socken sysselsätta på vissa tider en del av allmogen, men skinnberedning, så inom som utom socknen, anses med skäl såsom Malungsbornas förnämsta slöjd och näringsfång.

Under Malungs socken lyder Öija kapellslag, gränsande till Lima och Venjans socknar. I detta kapellslag finnas jämte de övriga hemmansbrukarna några bönder, ibland vilka såsom de mest betydande räknas kyrkovärden Anders Bengtsson och bonden Jacob Persson, som tillverka varjehanda slags *filat* och *slipat smide* och däribland i synnerhet åtskilliga sorter *saxar* av försvarligt gott anseende samt utmärkt god egg såsom ullsaxar till 18 daler kopparmynt dussin, trädgårds-, skräddare- och papperssaxar samt smärre sorter till åtskilliga priser, jämväl *kist-* och *skåplås* med mera, då det av dem beställt bliver. Tvenne av dessa smeder hava slipstenar som drivas med vatten, de övriga slipa för hand.

Vad nu Lima socken i synnerhet beträffar, så kunna kommittéerade i följd av de omständigheter vid undersökningen befunnits ej annat än anse handsmidet och förnämligast liesmidet i denna orten av mycken betydelse så i anseende till socknens invånare som i anseende till tillverkningen i och för sig själv; ty utom denna handslöjd, som utgör Limabornas förnämsta och nästan enda rörelse och näring, kunde ej socknen hysa det antal invånare, som nu här bo och föda sig, varemot befinnas att genom den frihet de äga att klyva sina hemman i smärre delar samt att opåtaltd idka smide, de ej allenast, oaktat alla av naturen och klimatet mötande svårigheter, älska sin hemort och finna trevnad däruti, så att man på flera tider ej vet någon hava flyttat därifrån, utan tvärtom årligen ökat sig, vilket såväl i gemen därav kan slutas, att ej mindre Transtrands kapell för några år sedan och Lima moderkyrka nu nödgas utvidgas, som ock genom närmare underrättelser av prästerskapet inhämtats att allena i kapellslaget inom 9 år 11 hushåll eller nybyggen tillkommit.

Och vad tillverkningen angår, så jämte det att orten själv och de omkring liggande provinser därmed såsom en oumgänglig och nödvändighetsvara bliva försedda, så sker även en betydande export därav till en främmande nation, vilket bidrager, ehuru litet det dock är, till handelsbalansens vinnande, vilken skulle slå ganska lyckligen ut om var och en socken i riket förhölle sig i samma mån.

I betraktande härav, som ock till förekommande att ej de norske måtte själva bliva betänkta på att hos sig inrätta liesmidet, vilket lätteligen kunde hända, om någon brist på tillgång därav ifrån Sverige skulle spörjas, varpå ock den beklagliga följden torde tima, att Limamederna bleve lockade, ja, nödsakade att flytta jämte sina hemvister, sin konst över till Norge, så lär högvälborne herr presidenten och riddaren samt höglovl. Kungl. Kollegium för så mycket angelägnare anse, att liesmidet i Lima ej allenast upprätthålles, utan ock på allt möjligt sätt befordras. Som, efter kommittérades tanke, det första och härtill mest bidragande medlet är att orten må bliva försedd med nödig och lätt tillgång av ämnesjärn, sedan sockenbornas egna myrilmalmstäckter och bläster så avtagit, att på dem ej är att göra någon särdeles räkning, så är väl att önska och kanske att förmoda, det några nya uppfinningar av berg- eller sjömalmer i orten torde yppas, varuppå blåsning kunde anställas antingen på det hittills övliga och av allmogen kunniga sättet eller ock på tackjärn genom ordentlig masugnsinrättning. Och är ej utan att den här framför nämnde och uti Busjön i Äppelbo socken uppfunna sjömalmen giver något hopp härom. Emellertid som sådant på tid och omständigheter ankommer och Limaborna dessförinnan med vidriga öden hotas, så hemställa kommittéerade i ödmjukhet, om ej högvälborne herr presidenten och hövlovl. Kungl. Kollegium skulle finna för gott att lämna intressenterna av Femtåfors hammare frihet uppå 3:ne års tid att utur Grangärdes bergslag årligen upphandla 300–400 skeppund tackjärn samt dem till ämnesjärn för liesmederna i Lima uppsmida emot sådana villkor och förbindelser som kronobefallningsmannen Berggren å egna och sin medintressents vägnar i allmogens närvaro sig utfäst till, nämligen att ej smida annat än gott och till liartjänligt järn samt att ej använda eller föryttra någon del därav till annat behov än till Lima sockenbor, varöver hammarägarna skulle bliva skyldiga att årligen till höglovl. Kungl. Bergskollegii

advokatfiskalskontor inleverera behöriga bevis. På sådant sätt tyckes Lima socken tillsvidare skola kunna någorlunda bliva understödd med betjäning av ämnesjärn samt tillika förekommas, att ej något missbruk med tackjärnet måtte ske. Och skulle tyckas vid denna tackjärnshandeln utur Grangärdes bergslag mindre betänkligheter böra möta, då man kan göra sig övertygad om, ej allenast att icke annat än ämnesjärn till en betydande inrikes förädling därav bliver uppsmitt, utan ock att en hel menighets bibehållande och betjäning därav beror.

Till liesmidets lättande skulle huvudsakligen bidraga att, om ej själva liarna under vattuhammare alldeles bleve utbredda, vilket likväl vore möjligt och framdeles med stor förmån torde komma i bruk, dock åtminstone att ämnen därtill, sedan stålet blivit inlagt, under en tjänlig knipphammare uträcktes till sin behöriga längd och bredd, vartill nu, som ovan anfört är, uti handarbete åtgår hälften av den tid som till liesmidet fordras. Och som Mats Olsson i Åkra, en av de skickligaste smeder i Lima socken, förklarar sig villig att uppå det angivna och ovan beskrivna stället vid ån Äran uppbygga och inrätta en härtill erforderlig hammare och härd med vattudrift, om något understöd kunde honom härtill beviljas; alltså torde höglövl. Kungl. Kollegium finna gott, ifall annan utväg till en sådan uppmuntran ej är att tillgå, att genom tjänlig föreställning härom till Jernkontorets respektive herrar fullmäktige förmå Kontoret att understöda kostnaden härtill. Kommittéerade tro sig kunna föreslå 3.000 daler kopparmynt såsom i det närmaste tillräckliga att verkställa denna byggnaden med, då Mats Olsson själv består och drager försorg om nödiga dagsverken därtill. Jernkontoret lär finnas så mycket villigare att ingå i denna drägliga kostnaden som ett så gott och säkert ändamål med järnförädlingen därigenom vinnas och Kontoret hittills ej en gång blivit besvärat med några exportpremier för det liesmide, som under all den flutna tiden ifrån Lima till Norge blivit avsänt.

Om detta vinner höggungstigt bifall, skulle efter kommittéerades tanke en sådan hammare som föreslagen är byggas och inrättas på det sätt och enligt den ritning, som direktören av svartsmidet meddelandes varder, samt under uppsikt av herr komministern Tunborg, vilken själv är mekanikus och av ömhet för sina sockenbor erbjudit sig att härutinnan vilja gå tillhanda. Även skulle denna hammaren utan villkor bliva Mats Olssons egen, genom vilken han med lieämnen kunde förse såväl sig själv som åtskilliga flera sina grannar. Och är att förmoda, då den övriga allmogen finge se nyttan av en sådan hammare, skulle flera dylika till ortens förmån och smidets befordrande bliva efter hand på dess egen bekostnad inrättade, vartill överflödiga tillfällen i de många till älven flytande åar och bäckar givas. Limaborna, lika med de nästgränsande socknarnas invånare, hava på flera mils väg ej tillgång till någon köping eller köpstad, utan måste, som förut anmärkt är, själva på långväga orter söka avsättning på deras tillverkningar, likasom de allt till 20 och 30 mils distans dels ifrån Norge, dels ifrån Bergslagsorterna, Falun, Hedemora och Gävle nödgas hämta större delen av vad de till livsförnödenhet tarva. Vad härigenom uti tid, dagsverken och hästfoder förloras samt huru dyr var och en persedel genom en så lång och besvärlig transport och en så detaljerad handel nödvändigt måste bliva, är lätt att finna.

Uti hela orten finnes ej heller varken köpman eller ståndsperson, som idkar någon handel eller är i tillstånd att såsom faktor gå allmogen tillhanda med nödvändighetsvaror och däremot bliva avnämare till någon del av dess tillverkningar. Vore ock någon härtill hugad, skulle den, i anseende till utfärdade stadgar och författningar i ty mål, ej med säkerhet kunna gå in i sådana rörelser, emedan det ofelbart skulle bliva ansett och angivet för olovlig lanthandel, ehuru nyttig och för orten fördelaktig en sådan lant-handel dock verkligen kunde bliva. I anseende till sådana omständigheter underställes i ödmjukhet om icke högvälborne herr presidenten och riddaren och höglövl. Kungl. Kollegium med sammanträde av höglövl. Kungl. Kommersekollegium skulle pröva både nyttigt och angeläget att en frimarknad här i orten en gång om året bleve tillåten till befördran av en nödig rörelse invånarna emellan, samt till förekommande av de olägenheter ovan anmälda äro. Och tro sig kommittéerade så mycket mera hava grund till ett sådant tillstyrkande som av åldriga handlingar befinnes, att redan konung Karl IX genom resolution, utgiven i Säter den 18 december 1607, stadgat att för Väster-Dalarna en årlig marknad skulle få hållas vid Nås kyrka av Falun, Tuna, Hedemora och Karlstad, vilken dock nu för tiden ej verkställes, förmodligen emedan Nås är ibland nedre socknarna och alltså för nära belägen en del av de nämnda städerna och däribland i synnerhet Falun, med vilken dessa nedre socknar hava mycken rörelse i anseende till vedhandeln och flottningen därifrån och däremot med de övre längre avlägsna socknarna icke så, men

om den föreslagna marknaden för de övre socknarna skulle vinna bifall, så är kommittéradens tanke, vad stället angår, att någon plats vid Malungs kyrka därtill vore tjänligast, då jämte denna socken och Öija kapellslag Lima socken tillika därav kunde vinna den åstundade förmån. Kommunikation med Värmland och Filipstads bergslag såsom närmast härtill belägen skulle ock med förmån å ömse sidor härigenom mera öppnas. Varförutan skäl är att förmoda det Norges män kommo över till Sverige med spannmål, saltfisk och flera viktualiepersedlar, och således sparade både Malungs- och Limakarlarne det besväret att så hoptals resa över till Grunsäters marknad. Och beträffande tiden, så bleve nödigt att den utsattes till slutet av vintern, att ej de resande måtte hindras varken av menföre eller av för mycken snö. Slutet av februari eller ock mitt uti mars vore således den tjänligaste terminen till undvikande att den ej måtte infalla på samma tid som Grunsäters, vilken begynnes i början av mars månad. Avsättningen, som i många fabriksorter är ibland de omständigheter som mest bry tillverkaren hava kommitterade härstädes, vad lie-tillverkningen i Lima beträffar, ej behövt vara mycket besörjda om, helst det befunnits att oakat många svårigheter och besvärliga transporter tillverkningen hittills dock ej hunnit svara emot tillgången på avsättning. Den som sker på Norge är oförnekligen mest betydande och för riket indräktigast, varför den ock bör vidmakthållas och så mycket hellre utvidgas, som därigenom Norges män betagas att själva tänka på denna delen av järnförädlingen. I sådant avseende hava ock kommitterade i ödmjukhet tillstyrkt de utvägar, som de för deras del trott härtill vara mest och huvudsakligen bidragande.

Om igenom dessa medels vidtagande hända skulle, att Limaborne medelst något märkligt utvidgande av deras liesmide framdeles funne brist på avsättning av liar på de hittills vanliga orter, så böra kommitterade emellertid giva vid handen att enligt handelsintendentens herr Johan Westermans uppgift och meddelade modeller, vilka i likhet närmast komma överens med Lima och Hedemora liar, skola några tusen tolfter årligen ock med fördel kunna avsättas på Holland. För att vinna så mycket mera säkerhet om, huruvida Limasmederna skulle kunna bringa sina tillverkningar till alldeles lika anseende med de utländska, lämnades dem därav tvenne stycken modeller jämte någon oppmuntran i penningar till så mycket villigare försöks anställande härå. Och uppdrogs vidare komministern Thunborg omsorgen att enligt berörda modeller låta förfärdiga några tolfter och dem på nästa vinterföre över Falun på Stockholm låta avsända.

Ifrån Väster-Dalarna begåva sig kommitterade till Hedemora socken, inom vilkens gräns Hedemora stad är belägen. Denna socken är ibland de yttersta i Öster-Dalarna och stöter till Norbergs socken i Västmanland. Dess vidd kan räknas till vid pass 2½ mil i längd samt 1½ mil i bredd samt innehåller 112 3/8 skatte- och 1 3/8 kronohemman, vilka bebos av 723 matlag om tillsammans inemot femtusen människor. Inom socknen äro följande järnbruk belägna, nämligen: Norn, Vikmanshyttan, Turbo, Prästhyttan, Dräcke och Davidshyttan.

Utom denna grövre järnhanteringen idkar en stor del av allmogen i socknen jämte åkerbruk och ängsskötsel för egen räkning åtskilligt handsmide, som troligen är en följd av det häruti orten i äldre tider av dem övliga osmunds- och rännverkssmidet. Deras tillverkningar bestå utom av varjehanda redskaper, verktyg och annat smått, förnämligast av *liar*, *yxor*, *hästskor*, *söm*, *skoveljärn*, *navrar*, *spik* och *tännlikor*, ävensom något *skjutgevär*.

Deras smedjor äro hemma vid byarna och byggda på vanligt sätt med härd och skorsten samt dubbel läderbälg som drages med handkraft och äro i övrigt försedda med nödiga och försvarligen goda verktyg, varmed allt för hand arbetas med en sådan färdighet och i den fullkomlighet, som således ernås kan, men slipverk för vatten eller vattuhamrar till arbetets lättande finnas hos dem ännu icke inrättade. Smidet idkas gemenligen om våren ifrån sånings- till andtiden samt vidare om vintern, sedan de full-gjort sina kolningar och körslor. Tillgång på eget ämnesjärn har Hedemora-allmogen icke, utan måste därmed förse sig av de nästgränsande bruksägarna. Torde ock hända att de tillika köpa eller tillbyta sig någon del järn av brukssmederna, som sådant avlåta under namn av överjärn. Skrot och gammalt järnskräp berättas ock av allmogen skola uppköpas, varest det i orten finnes, samt hopvällas och till ämnesjärn uträckas. Det stångjärn som i denna orten tillverkas såväl av Norbergs som i synnerhet av Bisbergs malmer har i anseende till dess goda egenskaper befunnits till varjehanda manufaktursmide tjänligt. Likasom stålet, vilket av samma järn härstädes förfärdigas, även anses till dessa ämnen såsom det mest fördelaktiga. Med kol till manufaktursmidet förse sig smederna ibland allmogen utav sina egna skatteskoogar, men de åter

som icke äga tillräcklig skog och ej hava tillgång att få köpa kol ifrån sina grannar, vilka antingen i anseende till högre pris hellre föra kolen till järnbruken eller ock med sina kolningar äro Stora Kopparbergs Bergslag underlagda, de nödgas, underlåta manufaktursmidet och vidtaga andra näringsfång, vilket är orsaken, varför icke samtliga av allmogen i Hedemora socken utan allenast en del av dem kunna idka detta manufaktursmide.

Avsättningen av Hedemorasmidet sker dels inom Dalorten, dels till Västmanland, Närke, Nya Kopparberget och flera rikets provinser, men förnämligast till Norrland och Härjedalen, ifrån vilken senare ort det i myckenhet överföres till Norge. I övrigt sker största handeln av Hedemorasmidet genom byte emot andra nödvändighetsvaror utan att Hedemora stads borgerskap med dessa tillverkningar driver någon särdeles handel eller går allmogen tillhanda varken såsom faktorer eller med förlager.

Sedan kommitterade således inhämtat underrättelse, såväl om Hedemora sockens handsmide i gemen som uti åtskilliga allmogens smedjor och verkstäder besett deras handalag och arbetsordning, fanns nödigt att låta sammankalla någon del av allmogen, för att vidare höra dem samt giva dem tillfälle själva anföra vad de kunde finna nödigt till deras manufaktursmides vidare uppkomst och förkovran. I sådant avseende och efter skedd kallelse infunna sig den 9 juli innevarande år hos herr prosten *Petrus Ugglä*, såsom prost och kyrkoherde i Hedemora stad och socken, uppå dess gård Holen, $\frac{1}{4}$ mil ifrån bemälte stad, följande Hedemora sockenbor, vilka tillika idka handsmide och räknas ibland de mest betydande i socknen, nämligen : Eric Andersson i Djörkhyttan, nämndeman, vilken förlidne riksdag varit ortens herrdagsman, samt Anders Larsson i Bältarbo, likaledes nämndeman, Eric Mattsson i Davidshyttan, Anders Aronsson i Västerby, Carl Andersson i Pershyttan, Olof Ersson i Norrhyttan, sexman, och Hemming Andersson i Jelkarbyn.

Närvarande voro dessutom bergmästaren herr Axel Fredric Cronstedt, bergsfogden i denna del av bergmästaredömet herr Per Forslind, samt herr prosten Petrus Ugglä, såsom ej mindre om orten och dess invånare kunnig, än om deras välgång öm.

Sedan höglövl. Kungl. Bergskollegii brev och konstitutorial till undertecknade för samtliga blivit upplästa och i anledning därav till de närvarande sockenmännen tjänlig föreställning blivit gjord om den ömhet och försorg högbemälte Kungl. Kollegium hyser för allmogens välgång samt i manufaktursmidets befordran i denna orten, uppgavs av herr bergmästaren Cronstedt en förteckning på 154 hemmansbrukare i Hedemora socken, som idka handsmide till salu och till följe av sistlidne Bergstingsförordnande sig angivit, enligt åtföljande bilaga, som visar ej allenast deras namn och i vilka byar de äro boende, utan även vad sorter av smide var och en förfärdigar. Men som uti samma förteckning ifrån Ivarshyttan i Viggens fjärding, varest spik- och tännlikesmide idkas, inga smeder blivit namngivna, anmäldes nu av herr prosten Ugglä antalet av sockenmännen uti bemälte Ivarshyttan som idka spiksmide bestiga sig till 17, som tillsammans med de förra utgöra ett antal av 171 smeder. Ibland dem skola en del till manufaktursmide ej förbruka mer än ett par skeppund stångjärn årligen, en del åter skola däremot förädla upp till 10 skeppund om året, så att, efter ett medeltal av 6 skeppund räknat för var och en, skola årligen till förädling uppgå något över 1.000 skeppund ämnesjärn, vartill i det högsta erfordras 2.000 läster kol, då det tages för givet, att vid dylikt manufaktursmide åtgår 2 läster kol till varje skeppund järns förädling.

De närvarande av allmogen lämnades nu tillfälle att giva vid handen och anföra, om och vad hinder eller svårigheter dem uti deras manufaktursmides idkande kunna möta, varuppå de, efter betygd vördsam erkänsla för höglövlige Kungl. Kollegii prisvärda ömhet och omsorg för dem i denna deras angelägenhet, enhälligt däruti överensstämde, att de största hinder som vid deras handsmide ligga dem i vägen är svårigheten att därtill erhålla nödiga kol, ity att de av allmogen, som ännu till deras skattehemman äga någon skog, äro förbundne, sedan de till Stora Kopparbergslagen fullgjort sina skattekol, att därutöver till Avesta- och Davidshyttebruket föra alla sina säljekol, så att de, i anseende till det nu brukliga sättet med kolmilornas uppskattning och den hårda tillsyn, som av Stora Kopparbergslagens ombudsmän över kolningarna hålles, de ej en gång äro i tillstånd att förse sig själva med så mycket kol de till eget smide nödvändigt behöva. Ännu mindre tillåtes dem att av sitt överflöd avlämna någon del till sina skoglösa och nödrängda grannar, då de likväl förmenade, att om sockenmännen ägde frihet därtill samt ville underhjälpa varandra, skulle skogarna i socknen vara nu och för framtiden tillräckliga att jämte skattekolens utgörande upprätthålla det hos dem av ålder övliga och tillåtna manufaktursmide, vilket de anse

såsom ej allenast för riket i gemen nyttigt, utan ock såsom för dem själva en högst oumgänglig näring uppå sina små hemmansdelar, av vilka de dessförutan ej skola kunna hava nödig utkomst för sig och sina barn. Därnäst anmäldes osäkerheten att få upphandla nödigt ämnesjärn samt dyrheten av sådant järn nu för tiden såsom mötande svårigheter vid handsmidet, då allmogen i samma mån, utom det drygare förlaget, ej kunna stegra priset på sina tillverkningar.

Dessa omständigheter anhöllo allmogen måtte bli höglövlige Kungl. Kollegio vördsammast föredragna, då de i ödmjukhet förmodade att därutinnan höggungstigast bli hulpne.

I anseende till den ej mindre vidlyftiga än kostsamma omgång Hedemorasmederna funnos bruka med ämnens uträckande för hand såväl för liar som för de flera manufaktursmiden, vilken uträkning med mycken fördel och besparing så i tid som kostnad skulle kunna ske under vattuhammare och vartill herr bergmästaren Cronstedt uppgav åtskilliga ställen tjänliga till sådana inrättningar, såsom vid Nyhyttan, Norrhyttan, Kvarnbacken och Turboströmmen, så frågades de närvarande sockenmännen, om antingen några ibland dem eller ock någon enskild skulle finnas hugad att göra någon sådan inrättning, varvid även vore nyttigt att hava ett litet slipverk med vattudrift, emedan sådana liar som till utrikes orter skulle avsändas och man fann härstädes kunna tillverkas böra vara grovslipade, varuppå de yttrade sig att de väl vore övertygade om nyttan och fördelarna av sådana inrättningar samt att de även i anseende därtill vore hugade någon dylik själva att anlägga, om de kunde vinna försäkran om att varken nu eller i framtiden därför bli skattlagda. Ibland de andra förklarade sig i synnerhet sexmannen Olof Ersson i Norrhyttan villig att inrätta en sådan föreslagen knipphammare med slipverk, men hemställer tillika, i anseende till den kostnad nödvändigt därpå åtgår, om ej något understöd honom härtill kunde beviljas, som åtminstone vore svarande emot byggmästarelönen. I den händelse en sådan inrättning kommer att verkställas som nu föreslagen blivit lovade herr bergmästaren att biträda därtill med all nödig handledning.

Ehuru vad avsättningen utav Hedemora sockens manufaktursmide beträffar därpå ej finnes någon brist, utan tvärt om större tillverkningar därav åstundas än som hinna förfärdigas, dock till utronandet av, huruvida liar härstädes så till utseende som pris skulle kunna tillverkas, tjänliga för export till Holland, varest en stor avsättning på denna vara skulle kunna vinnas, lämnades tvenne provliar till herr prosten Ugglå, som åtog sig försorgen att genom Anders Aronsson i Västerby, vilken är ibland de skickligaste liesmeder, låta till nästkommande vinter därefter förfärdiga tvenne tolfter av den smärre samt en tolft av den större sorten och dem sedan till Stockholm låta översända jämte underrättelse om tillverkningspriserna.

Herr bergmästaren Cronstedt förbehöll sig att till kommittéerade skriftligen få avlämna vad han vidare för sin del såsom bergmästare i orten kan hava att andraga uti föregående ämnen med det mera som rör Hedemora sockens handsmide, vilket ock sedan fullgjordes genom ett memorial, här jämte bilagt. Kommittéerade kunna i följe av de underrättelser de således angående merberörda Hedemora sockens manufaktursmide inhämtat ej annat än anse denna slöjdenäring för nyttig och mycket betydande. Härigenom uträttas först, att 1.000 skeppund järn och något däröver årligen förädlas uti grövre och finare manufakturorter, varav en del såsom nödvändighetsvaror förbrukas inom landet och en del exporteras till utlänningen, något som alltid utgör en säker vinst för riket. Igenom den frihet allmogen i denna socken haft att för egen räkning och utan tvång idka detta smide, har skett att utan vidare uppmuntran av några premier eller andra uppå allmänhetens bekostnad tilldelade förmåner många vidtagit samma näringsfång, varpå naturligtvis följt en tävlan dem emellan att genom väl gjort arbete bringa sina stämplar eller bomärken i gott rykte samt leverera och försälja sina tillverkningar till det bästa pris som möjligt, vartill även till stor del bidrager den tarvliga hushållning och levnadssätt en allmoge sig låter nöja med. Och då en fabriksrörelse således uti en naturlig ordning uppkommit samt är fördelad ibland många som var och en styrer för sitt, arbetar för sig och sina efterkommande, så är den ej underkastad några hastiga revolutioner och förändringar, ej heller är att befara, att den genom dödligt frånfälle eller annat ombyte av ägare skall alldeles gå över ända utan tvärt om blir alltid i tilltagande, till dess den vunnit den höjd som möjligen ernås kan.

Härtill kommer att Hedemora socken i anseende till den härstädes tillåtna smideshanteringen är i tillstånd att hysa och verkligen hyser större antal av invånare, än sig eljest inom samma rymd av lant- och åkerbruket föda kunde, och under den frihet att vara besuttna på smärre hemmansdelar samt opåtalat idka

sina lovliga slöjder, finnes trevnad och välmåga hos invånarna, ingen klagar över folkbrist, ej heller har man exempel på utflyttningar som ifrån så många de övriga rikets provinser spörjes. I betraktande av sådana omständigheter tyckes Hedemora manufaktursmide böra äga företräda framför många grövre och mindre indräktiga näringar, samt i synnerhet förtjäna högvälborne presidentens, riddarens och höglovlige Kungl. Kollegii ömma åtanke och hägn. Det vore till att önska att denna smideshantering formerat sig eller kunnat flyttas till någon annan ort som ägde samma frihet, lika idogt folk, samt sådan tillgång till gott ämnesjärn som denna och varest skogarna till andra behov ej bleve så mycket tillitna; men som sådant ej låter sig göra och utom dess näppeligen någon ort lär givas, som äger alla förmåner tillsammans förenade, så lærer frågan bliva, huru Hedemora sockens allmoge i den belägenhet den sig nu i anseende till dess smideshantering befinner må kunna bliva underhulpen samt de svårigheter ur vägen röjda eller åtminstone lättade som densamma hindra. Och vad först således koltillgången beträffar så anse kommittéerade för givet, att de skattehemmans åboer i socknen som äga tillgång på skog och tillika själva idka manufaktursmide emot deras skattemannarätt ej kunna förmenas, sedan de utgjort de dem ålagda skattekolon, att till eget smide av sina skogar använda så mycket de behöva och vilja. Billighet likmätigt tyckes det ock vara samt ej mindre lädande till allmänt bästa i anseende till järnförädlingen att dessa skatteboer, då deras skogar det tillåta, ägde frihet att avlämna sina säljekol eller någon del av dem till sina grannar, de övriga sockenmännen som även idka smide, men själva lida brist uppå skog. Åtminstone kan med trygghet sägas, att sådana kol blevo då till långt fördelaktigare bruk använda, än då de gå till de grövre järnverken, av vilka denna orten hyser ett så stort antal. Och då en framtid torde visa att skogarna härstädes ej bliva tillräckliga till alla de rörelser och näringsfång som på dem äro grundade, så vore i mer än ett avseende att beklaga, om det finare smidet eller järnförädlingen, varuppå så många människors och familjers välfärd i denna orten sig grundar, skulle bliva den första som därigenom komma att lida och ödeläggas. Men som vad ovan berörda säljekol angår, det är ett hushållningsmål, som tillika nära torde röra Stora Kopparbergs Bergslag och varutinnan vissa författningar redan äro tagna och stadgade, alltså hemställas detta till högvälborne herr presidentens och höglovlige Kungl. Kollegii närmare höggunstiga beprövande.

Till erhållande av tjänligt och nödigt ämnesjärn för manufaktursmidet i Hedemora socken har herr bergmästaren Cronstedt uppgivit det förslag, att Davidshytte bruk kunde av de 150 skeppund tackjärn som där få uppsmidas, lämna hälften av ämnesstångjärnet till liesmederna i socknen och dock hava nog av det övriga till redskap vid Avesta. Och på det råämnet måtte kunna hållas i lindrigt pris och till jämn godhet, föreslår herr bergmästaren, att Davidshyttan kunde få vart år inlösa av kronans tiondejärn i Norberg ett visst kvantum och betala det efter medelpriset på auktionen samt njuta av Jernkontoret ett emot ändamålet svarande premium för vart skeppund stångjärn, som till liesmide blivit utlämnat och varpå en behörig förteckning kunde till vart bergsting ingivas och där allmänt uppläsas och verificeras. Herr bergmästaren har beledsagat denna sin mening med flera skäl, som bilagda dess memorial närmare utvisar, och varutinnan kommittéerade även för deras del ingå. Men som dessa 150 skeppund ej svara emot det kvantum järn socknens smeder årligen till förädling behöva, som enligt vad ovan anmärkt är sig bestiger över 1.000 skeppund, så tyckes att jämte den frihet de måge äga att it rån nästgränsande järnbruken upphandla det övriga, vederbörande bruksägare som dem därmed förse böra därför tillgodonjute de! premium som 2:dra av Kungl. Bergs- och Kommersekollegiernas år 1757 utfärdade kungörelse, i ty mål stadgar, hållande kommittéerade betänkligt att i detta fall tillstyrka något vidare eller mera uppmuntrand: premium till större förmån för denna ortens smeder än för andra i riket, i anseende till den ojämnhet i näringarna som därigenom skulle kunna förorsakas.

Och vad äntligen beträffar någon inrättning i denna socken för allmogens egen räkning av slipverk och liten knipphammare till varjehanda deras smidessorters uträckande för vattudrift i stället för att sådant nu måste ske för hand, så emedan ej är till befara, att med hammare av så ringa vikt av 5 högst 6 lispund något missbruk skulle förövas medelst grövre smides tillverkande av tackjärn, men däremot en märklig besparing både av tid och kol därigenom skulle vinnas, och ibland de övriga sockenborna sexmannen Elof Ersson i Norrhyttan åtagit sig uppå villkor, som här framför nämnda ära, att göra en sådan inrättning; alltså hålla kommittéerade före att det vore väl, om Jernkontorets respektive herrar fullmäktige kunde förmås, till uppmuntran härtill och vinnande av ett så nyttigt ändamål, att anslå 6 till 8 hundra daler

silvermynt, samt att direktören av svartsmidet kunde få i befallning att om verkställigheten draga behörig försorg, sedan nödiga mått blivit tagna om redo och räknings erhållande för de härtill anslagna medel.

Detta med vad mera uti dessa ämnen omrört och föreslaget blivit jämte vad herr bergmästaren Cronstedt för sin del särskilt skriftligen anfört underställes vidare vördsammast högvälborne presidentens och riddarens samt höglovliga Kungl. Kollegii höggunstige beprövande och fastställande. Stockholm den 20 augusti 1764.

S. Schröder.

S. Rinman.”

Det av bergmästaren Cronstedt avgivna särskilda utlåtandet har följande lydelse :

”Vid den överläggning, som nu blivit hållen med de mest betydande idkare av handsmidet i Hedemora socken om besagda slöjds vidmakthållande och förbättring, hava tvenne hinder för avsikten blivit angivna, nämligen *1:o brist eller svår tillgång på kol* och *2:o högt pris på råämnet eller stångjärnet*, vilket dessutom icke skall vara jämgott, nog fint slaget och lämpligt till de angelägnaste manufakturerna. Därför och emedan höga överheten behagat låta förstå, att denna gamla hantering, som följt på osmunds- och rännverkssmidet i Bispbergs bergslag, bör för sina fördelaktiga egenskaper upphjälpas, tror jag mig vara skyldig att uppgiva mina tankar om förberörda hinder och något mera, som kan röra detta ämnet.

Så länge skogsmarkens vidd i Hedemora socken icke är geometriskt utrönt, kan aldrig med möjlig visshet sägas, om den är eller icke är tillräcklig till gårdsfång och kols tillverkning för de flera slags bergshanteringar som därpå lita, såsom Avestas underhållande till någon del genom skatte- och säljekol, redskaps- och manufaktursmide vid Davidshyttan, tackjärnsblåsning vid Vikmanshyttan och Dräcke, stångjärnssmide vid Norn, Vikmanshyttan, Turbo, Lågfors och Dräcke, plåtsmide vid Prästhyttan, ståltillverkning vid Viks stålbruk och böndernas handsmide.

Det är mycket troligt att skogen mera tillitas än återväxten tillåter, ty utom det att gårdsfånget bliver större i samma mån hemmanen klvvas eller uppodlas, så vill man föreställa sig att 1737 års hammarkommission, oaktat dåvarande brist på kartor, dock unnat stångjärnsverken i socknen så stor tillverkning som deras skog någonsin tillåtit och likväl hava några sedermera fått ansenlig tillökning i smidet.

Om dessa verk vid sådan tillöknings begärande missräknat sig på egen skogs tillräcklighet i längden, vilket lätteligen sker, när man icke har vidden avmätt, så följer naturligen därav att förrän något av smidet nedlägges, tränger man sig in i tillgången av skog utanföre, till förfång för de övriga behoven.

Det kvantum kol, som då åtgår endast till den nya tillökningen, torde vara tillräckligt att underhålla ett betydande handsmide och därför, om brist på skog i denna socken skulle redan givas eller visa sig för framtiden, lär man komma att tänka på utvägar till att på det minst kännbara sättet för innehavarna minska stångjärnstillverkningen, emedan den hanteringen är nu för tiden på detta ställe den mistligaste.

Man har ock i de socknar som ligga omkring och närmast intill denna, ingen ersättning i skogsavkomster att vänta, så länge de ädlare verken kunna upprätthållas och så länge man håller för nödigt och nyttigt att tillverka tackjärn det närmaste man kan intill järnmalmbergen, varmed denna orten även är begåvad.

Att många byar i Hedemora socken äro antingen skoglösa eller hava ringa mark därtill, är bekantgjort vid den undersökning, som för några år sedan blev hållen av herr bergsrådet Sandel i avseende på skattekolerna och torde framdeles en sådan undersökning ånyo begäras och icke heller kunna avslås, om tillståndet sig så mycket förändrat. Ty vore tillönskande, att man hade ju förr desto hellre all skogsmarken avmätt för nödiga överslags skull, vartill allmogen snart begiver sig, sedan den nästan allmänt i Sotdalarne blivit ledsen vid jämningsrevar och revkarlar samt börjat med allvar lita till lantmätare.

Emellertid lär man bli nödigt för handsmidets upprätthållande, att de av dess idkare som ingen skog äga, få köpa kol inom socknen rätt såväl som de privilegierade verken, varigenom de förmås att även efterse och beivra olovlig handel med samma vara. Missbruk på deras sida är så mycket mindre att förmoda, som alla kol vilka kunde gå till dem komma att föras ifrån och icke till den led, varest stångjärnsverken äro belägna, emedan dessa äro anlagda närmast intill skogsbygderna.

Davidshytte redskapshammare torde lättare få sitt behov av kol, om den smidande allmogen får därmed ett enigt intresse, helst genom byteshandel med kol och ämnesstångjärn, vilka varor i orten hava ett så bekant värde och kvick avsättning som någonsin penningar.

Detta sista förslaget hör till betraktandet av det andra uppgivna hindret, som är *dyrhet eller svår tillgång på gott stångjärn till manufakturämnen*, varvid följande ödmjukligen påminnes.

Här kommer, såsom i gemen vid varors pris och värden märkas bör, att göras skillnad emellan en verklig och inbillad dyrhet. Det är ovisst, om den förra här ännu förefallit, ty ämnesjärnet blir upphandlat vida omkring av brukspatroner, bergsmän, smeder, krögare och annat folk, samt är icke alltid stångjärn, utan ofta förlorat smide, järnskräp och skrot, som man låter återvälla och uträcka.

Tillgången i alla Bergslagsorter och Hedemoraböndernas vidlyftiga resor tyckas giva styrka åt min sats, vilken skulle bliva fullt bevislig, om det vore för näringen nyttigt att underkänna denna handel i sin vidd, men dock bestå därvid tvenne stora hinder och olägenheter.

Först att bonden mera för erhållande av (gott) pris på stångjärnet än till befördran av dess varors avsättning förlorar mycken tid på sina handelsfärder och för det andra att det goda järnet som liar och yxor i synnerhet fordra dock icke erhållas med visshet till erforderlig myckenhet. Ty även på de mjukaste tackjärnsslåg, sådant som Norbergsjärnet är, bör hammarsmeden använda mera flit, när stångjärnet skall duga till liar, än som behövas för ett järn vilket passerar för rätt gott vid utskjering ur riket. Det är bekant vad som fordras till ett gott plåtjärn; och de liar, som här göras, smidas nästan lika tunna samt skola utpenas efter stålsättningen. Såvida nu lie- eller sensensmidet och vissa eggjärn hava en ganska stor utsikt till avsättning och till äventyrs aldrig lägges nog åhåga till härdning eller betts erhållande i andra verkstäder än hos frimästare, som naturligen måste finna, att därigenom allena kunna deras stämplar vinna och behålla kredit, så torde höga överheten finna angeläget att tillskynda denna ortens lie- och eggjärnssmeder någon viss tillgång på gott ämnesjärn.

Till äventyrs kunde Davidshytte bruk av de 150 skeppund tackjärn som där få uppsmidas lämna hälften av ämnesstångjärnet till liesmederna och dock hava nog av det övriga till redskap vid Avesta. På det råämnet må kunna hållas i lindrigt pris och till jämn godhet, kunde Davidshyttan 1:o få vart år inlösa av Kronans tiondejern i Norberg ett visst kvantum och betala det efter medelpriset på auktionen, samt 2:o njuta av Jernkontoret ett emot ändamålet svarande premium för vart skeppund stångjärn, som till liesmidet blivit utlämnat, och varuppå en behörig förteckning kunde till vart bergsting ingivas att där allmänt uppläsas och verificeras.

Utav sådan författning och att vid Davidshyttan intet slags smide till utskjering kommer att idkas tyckes vara att vänta, det 1:o ämnet bliver, såsom förut sagt är, gott för skäligen pris och 2:o man där bjuder till att gå längre i beredningen av dem som till liar eller andra verktyg skola användas än endast till stångjärns uträckande. Då kan ock den förenämnda byteshandeln med kol och järn komma i gång till bägge parternas fördel och nöje. Men som man torde hava exempel, att enskilda personer fått privilegier på bruk i anledning av samhällens begäran, för att de senare måtte bliva bättre betjänta med järn och hava annor förtjänst. Och dock har avsikten gått förlorad genom bruksägarnas egen nytta eller lit att inga flera kunnat sätta sig ned i samma ort och undersälja dem. Så torde höga vederbörande finna, att handsmederna i Hedemora må icke desto mindre hava andra lovliga utvägar att skaffa sig stångjärn även till liesmidet, såsom ock att, fastän vid Davidshyttan skulle göras inrättning till lieämnen utbredande, liesmederna dock må öppet stå, att själva under små vattuhamar göra detsamma, hellre än under slägga för hand som drager mera tid och kol, varigenom huvudavsikten som är lindrigt salupris nu för tiden tyckes lida.

Sådana små vattuhamar behöva inga andra privilegier än ortens skvaltkvarnar njuta. Deras byggnad och storlek förbjuder att tänka på tackjärns nedsmältande däri och denna allmogens både industri och välmåga giver en slags försäkran, att de aldrig i tiden kunna bliva förvandlade i större bruk eller bliva annans än själva mästarnas egendom..

Om innehavarna av Davidshytte bruk skulle tilltro sig att där låta tillverka liar, som dem då icke lär avslås, så förfaller väl föregående förslag om ämnens beredande därtill och handsmederna få söka sig tillgång till den varan, såsom det hittills skett. Men om allenast de senare få njuta till godo annan föreslagen eller upptänkt och möjlig uppmuntran torde dock deras slöjd kunna både bestå och förkovra sig samt allmänheten hava av denna dubbla inrättning en annan stor förmån, nämligen att ingendera parten

kan gå in i monopoliska spekulationer, vilka skulle besvära många rikets invånare och betaga allt hopp om utrikes avsättning.

I alla fall lär vid Davidshyttan ingen annan manufaktur få idkas än liar eller deras ämnen, emedan option emellan flera slag gör en intermittert tillverkning, som har elaka följder i handeln och näringen.

Den vinst, som Davidshyttan då hade av sitt ämnes beredande av själva tackjärnet, bör vara svarande emot alla de fördelar, som handsmederna draga av sin handels vägar, flit, försiktiga lantbruk och kvinnfolksslöjder, såvida dessa alla influera på handsmidet; men dock torde detta smide i alla tider få sakna något hos sina arbetare, eller endast hava det i vissa tidevarv, som är liksom oskiljaktigt och beständigt hos bondsmederna i gemen och icke behöver upprepas.

Det är ock ganska troligt att de senare kunna handledas till att smida och slipa sådana varor, som kunna med fördel utskippas, sedan allt vad möjligt vara kan blivit bragt å bane till att vinna mindre kostsam tillverkning, men inrikes behovet är redan ett ganska stort föremål, som förtjänar omtanke och uppmuntran.

Alla skogsbygder bruka de tunna och korta liar, varav en liten hushållare förbrukar vid pass tre om året och de större intill tolv stycken. De socknar i Öster- och Väster-Dalarna, som även smida dem, söka nu för tiden ingen avsättning längre nedåt landet, utan betjäna dalorten och utländska grannar, vilkas överhet är mycket uppmärksam därpå men ännu icke kunnat göra dem umbärliga.

Hedemorabönderna hålla således nästan hela Bergslagera i Dalarna, Västmanland och Närke med liar och lämna stora beställningar till jämtarna i marknaden, varefter ock någon del torde gå till Norge. Eljest smides här till lantmännens tjänst hästskor, söm, spik, skovelskor, yxor och navrar, samt uti en by med namn Ivarshyttan av 15 smeder idel tännlikor, varigenom överpris vid andra verk hålles tillbaka, och den handel som vi småningom fått med järnmanufaktur på utländska orter ofelbart blivit befordrad. Med någon visshet vågar jag säga, att det är bondesmidet i detta län, som givit från början och ännu räcker till exportvaror till Norge i retur för de redbara varor i fisk, hästar och dylikt som därifrån hämtas, och så länge gränsallmogen icke kan få sådana för lika pris i inhemska orter, ligger stor makt uppå, att vi igenom gott pris och gods förekomma vår underbalans på den leden och bibehålla avnämarens lika smak för våra slöjder av metaller som vår har för Norges produkter.

Nisshyttan den 18 juli 1764.

Axel Fr. Cronstedt.”

Bland åtskilliga bilagor, som åtföljde kommissionens betänkande, medtages här allenast nedanstående längd över smeder, som efter pålysning angivit sig hos bergmästaren.

”Förteckning på de hemmansbrukare i Hedemora socken, som idka handsmide till salu och som i följd av högt:de Bergstingrättens förordnande härmedelst varda angivne:

		Antal smeder	Tillverkning
Davidshyttan	Carl Jansson	1	Liar, hästskor, söm och skovelskor med mera.
	Anders Olsson	1	D:o.
	Erik Jansson Hilper	1	D:o.
	And. Andersson	1	D:o.
	Erik Jansson	1	Yxor, hästskor, söm och skovelskor.
	Erik Matsson	1	D:o

		Antal smeder	Tillverkning
Djörkhyttan	Erik Andersson	1	Liar, yxor, hästskor och söm etc.
	Jan Larsson	1	D:o.
	Anders Larsson	1	D:o.
	And. Andersson	1	D:o.
	Olof Andersson	1	D:o.
	Erik Nilsson	1	D:o.
	Erik Ersson	1	Hästskor och söm.
	Per Lars Junkan	1	Hästskor, söm och skällor.
	And. Jansson	1	Yxor, hästskor och söm.
Kvarnbacken	Jan Jansson	1	Hästskor, söm o klavl:n.
	And. Andersson	1	Hästskor och söm.
Vikbyn	Jan Andersson	1	Liar och yxor.
Hamre	Per Anders Wikberg och dess son Anders	2	Bössor och lås med dess behöriga beslag.
Bältarbo	Nämndeman Anders Larsson	1	Tälgyxor, huggyxor samt plogbeslag.
	Jan Jöransson	1	Bössor rävsaxar samt sådant som tarvas till åkerbruk.
Bäckarbo	Jan Jansson	1	Yxor, hästskor och söm.
Ingvallsbenning	Olof Olsson	1	Liar och yxor etc.
	Carl Andersson	1	Hästskor, söm och skovelskor.
	Jan Andersson	1	D:o.
	Lars Andersson	1	D:o.
	Lars Persson	1	D:o.
	Nils Hansson	1	D:o.
	Lars Andersson	1	D:o.
	Gl. Carl Andersson	1	D:o.
	Per Larsson	1	D:o.
	Lars Hansson	1	D:o.
Billbo	Erik Jacobsson	1	Yxor, hästskor och söm.

		Antal smeder	Tillverkning
Backnilsbo	Anders Jansson	1	Hästskor, söm och spik.
Ivarshyttan	Torst Eric Ersson	1	Spik etc.
Mälby	Erik Larsson	1	Hästskor och söm.
Västerby	And. Aronsson	1	Liar etc.
	Aron Aronsson	1	Liar.
	Erik Aronsson	1	D:o.
	Jan Anders	1	D:o.
	Olof Larsson	1	D:o.
Mälby	Per Persson	1	Spik.
Lassbo	And. Hansson	1	Liar etc.
Pershyttan	Pehr Jansson	1	D:o.
	And. Larsson	1	D:o.
	Pehr Larsson	1	D:o.
	Carl Anders	1	D:o.
	Erik Ersson	1	D:o.
	Hans Larsson	1	Spik
	Erik Larsson	1	D:o.
	And. Andersson Brandt	1	Hästskor och söm.
Eriksdal	Erik Ersson	1	D:o.
Gråsvedjan	Jan Ersson	1	D:o.
Grådö	Jan Ersson	1	Liar etc.
	Per Andersson	1	Hästskor och söm.
	Jonas Persson	1	Hästskor, söm och liar.
	Hans Anders Anders	1	Yxor, hästskor och söm.
Nås	Erik Andersson	1	Hästskor och söm.
	Johan Jansson	1	D:o.
Sörbo	Erik Ersson	1	Yxor, hästskor och söm.
Nyhyttan	Michel Andersson	1	Liar och yxor etc.
	Erik Andersson	1	D:o.

		Antal smeder	Tillverkning
Nyhyttan	Jan Ersson	1	D:o.
	Erik Ersson	1	D:o.
	Lars Anders	1	D:o.
	U. Erik Ersson	1	D:o.
	Jan Andersson	1	D:o.
Laggarbo	Jan Aronsson	1	Liar, hästskor, söm och skovelskor.
Skönsbo	Anders Matsson	1	Hästskor och söm.
Norrby	Klint Er. Andersss	1	Liar etc.
	Erik Matsson	1	D:o.
	Anders Jansson	1	Hästskor och söm.
	Anders Anderss	1	Hästskor, söm och yxor.
	Anders Jörsson	1	Liar, hästskor och söm.
Hjulmakarbo	Erik Andersson	1	Hästskor och söm.
Nås	Jan Andersson Skop	1	Spik.
	Anders Andersson	1	Spik, hästskor, söm och gruvkedjor.
	Pehr Andersson	1	Spik.
Brunna	Jan Andersson	1	Yxor, hästskor och söm.
	And. Ersson	1	Hästskor och söm.
	Lars Jöransson	1	D:o.
	Anders Anderss	1	D:o.
Nordansjö	Olof Larsson	1	Liar.
Svensbo	Daniel Nilsson	1	D:o.
Norshyttan	Erik Persson	1	Liar, yxor, hästskor och söm.
	Karl Andersson	1	Yxor, hästskor och söm.
	Jan Jöransson	1	D:o.
	Jan Ersson	1	Hästskor, söm och spik.
	Olof Jansson	1	Yxor, hästskor och söm.
	Lars Ersson	1	D:o.
	Erik Jansson	1	D:o.

		Antal smeder	Tillverkning
Bodarne	Anders Matsson	1	D:o.
Djörkhyttan	Lars Ersson	1	Liar och yxor.
	Avsk. Soldat A. Rask	1	Liar.
Pershyttan	Lars Persson	1	Spik, hästskor och söm.
	Erik Anders	1	D:o.
Jelkarbyn	Hans Hansson	1	Liar.
	And. Persson	1	D:o.
	Hans Ersson	1	D:o.
	Ols Anders Ersson	1	D:o.
	Erik Olsson	1	D:o.
	Lisbo Erik Andersson	1	D:o.
	Jan Jansson	1	D:o.
	And. Rofs	1	D:o.
	Erik Rofs	1	D:o.
	Ham. And. Ersson	1	D:o.
	Ham. Anders Andersson	1	D:o.
	Dum Jan Persson	1	D:o.
	Sens Er. Andersson	1	D:o.
	Jan Andersson	1	D:o.
	Håks Pehr Persson	1	D:o.
	Pehr Hansson	1	D:o.
	Gröd Hans Hansson	1	D:o.
Dum Er. Andersson	1	Liar.	
Hals And. Hansson	1	D:o.	
Bya	Hans Andersson	1	D:o.
	Erik Ersson	1	D:o.
	Gl. Anders Ersson	1	D:o.
	Anders Persson	1	D:o.
	Jan Jacobsson	1	D:o.
	Erik Larsson	1	D:o.
	Lars Larsson	1	D:o.
	Lars Andersson	1	D:o. Samt hästskor o. Söm.
Norrhyttan	Erik Jansson	1	Liar.
	Hans Anderss	1	D:o.
	Anders Andersson	1	D:o.

		Antal smeder	Tillverkning
Norrhyttan	Hans Erik Andersson	1	Liar.
	Hans Anders Jansson	1	D:o.
	Jan Jansson	1	D:o.
	Funk Erik Ersson	1	D:o.
	Funk Anders Ersson	1	D:o.
	Olof Ersson	1	D:o.
	Jan Ersson	1	D:o.
	Jan Olsson	1	D:o.
	Jan Andersson	1	D:o.
	Olof Olofsson	1	D:o.
	Erik Ersson	1	D:o.
	Jan Persson	1	D:o.
	Anders Jansson	1	D:o.
	Tjärnan	Erik Larsson	1
Anders Persson		1	D:o.
Anders Larsson		1	D:o.
Västana	Mats Olsson	1	D:o.
	Mats Jansson	1	D:o.
	Pehr Ersson	1	D:o.
	Anders Andersson	1	D:o.
Vikmanshyttan	And. Ersson	1	D:o.
	Pehr Ersson	1	D:o.
	Jan Ersson	1	D:o.
	Jan Persson	1	D:o.
	Erik Hansson	1	D:o.
	Erik Ersson	1	D:o.

Summa 154 smeder.

Föregående hava anmält sig hos mig denna dag, men som från Ivarshyttan icke mera än en namngiven är, där dock alla smida spik och tännlikor, samt antalet är med visshet öket sedan 1759, då det uppgavs till 165 personer, så förmodas att ännu flera angiva sig.

Nisshyttan den 7 juli 1764.

Axel Fr. Cronstedt.”

Sven Rinman sökte under sitt första besök hos Hedemorssmederna år 1762 att erhålla en priskurant å produkterna, men priserna kunde då icke med säkerhet uppgivas, utan fick han nöja sig med en fyra år gammal lista, således en

Priskurant på Hedemorasmiden år 1758.

	Daler och öre
Läktspik per storhundra om 120 st.	1:24 à 2:–
Tvebredd spik	1:08 ” 1:16
Kimfats-spik.	0:12 ” 0:16
Beslagsspik.	0:12
Skospik	0:18 ” 0:24
Liar, 4 à 5 à 6 kvarter långa, per kvarter (=¼ aln)	0:08 ” 0:10
Huggyxor per stycke	1:16 ” 1:24
Täljyxor.	5:– ” 6:–
Hästskor per gång (=4 stycken).....	1:– ” 1:04
Söm per gång (=24 stycken)	0:06 ” 0:08
Skovelskor, 1 kvarter breda, per dussin	6:–
D:o 1½ kvarter breda, per dussin	6:24
D:o 2 kvarter breda, per dussin	9:–
Bössor med mässingsbeslag per stycke	24:– ” 36:–

Sven Rinmans son *Carl Rinman*, som trädde i sin berömde faders fotspår och år 1793 blev direktör över svartsmidet samt shef för Eskilstuna fristad, har insamlat en mängd anteckningar om svartsmidet. Därur må återgivas en del antecknade eller beräknade siffror rörande *Hedemorasmidet*. I denna trakt, säger han, räknas att utav 1 skeppund järn och 2¼ lispund lupp-eller garvstål med 3 stigars kolåtgång erhållas 20 à 21 tolfte liar, 4 à 5 kvarter långa. Kolstigen skulle hålla 18 tunnor, men höllsällan mera än 15 à 16 tunnor, tillägges det. Två personer, som arbetade i liesmedjan från kl. 3 à 4 på morgonen till kl. 8 på aftonen, förfärdigade per arbetsdag 9 liar.

Enligt en annan av Carl Rinman antecknad uppgift åtgick till 1 tolt eller 12 stycken 5 kvarters iar 1 lispund järn, 1½ marker stål, 1½ tunna kol. Dock erhöles härav ibland 13 stycken liar. 1 tolt 5 kvarters liar vägede 12 högst 15 marker. Avbränningen utgjorde 25–40 % 2 med skro af elakt järn”. Tre dagsverken från kl. 4 på morgonen till kl. 8 om aftonen och mycken flit åtgingo per tolt liar.

Senare har Carl Rinman uppställt följande kalkyl:

Varje bondesmed i Hedemora socken tillverkade omkring 15 tolfte liar per år och då omkring två tredjedelar av socknens bönder idkade smide, kunde årsproduktionen skattas till omkring 7.200 tolfte med ett försäljningsvärde av 24.000 riksdaler banko, därav 9.920 riksdaler banko beräknades avgå till inköp av stångjärn, stål och träkol. Men då mycket järn och stål köpes ”sous mains”¹¹ till lågt pris, säger C. Rinman, så blir smedernas arbetsförtjänst och vinst säkerligen cirka 16.000 riksdaler banko per år ensamt på liarna. Socknens övriga smiden skattades till en tredjedel av liarnas värde och slutsumman av de idoga Hedemorasmidernas behållna inkomst kom sålunda upp i bortåt 22.000 riksdaler banko per år. Detta troligen avseende förhållandena på 1790-talet.

¹ Härmed menades tydligen köp av järn, som stulits vid bruken. En vittutgrenad och svårbekämpad handel med dylikt järn bedrevs i alla bergslagsorter. Stångjärnssmederna undansnillade mycket järn, som nattetid gömdes i skogarna eller vattendragen och såldes till kringfarande tjuvköpare. För att råda bot på denna brottslighet tillämpades på brukskontoren kroppsbestraffning, ofta efter det att den brottslige själv fått välja mellan fängelset och karbasen. (Tillägg av C. S.)

Med återvändande till 1764 års undersökning må här slutligen tilläggas att något större resultat av de i betänkandet gjorda förslagen ej kom till synes. Ärendet gick från Bergskollegiet dels till Riksens ständers Bergsdeputation (se kollegiets skrivelse av 11 dec. 1765) och dels till Jernkontoret. Hedemorasmederna synas alltfört hava fått reda sig själva utan offentligt understöd. Däremot ömmade man för den mera avlägset från Bergslagen liggande Lima socken och de där boende smederna. Den år 1761 privilegierade *Femtåfors* knipphammarsmedja i Malungs socken, avsedd för uträkning av Limabefolkningens myrjärnsmältor till ämnesjärn för svartsmidena, hade år 1763 blivit byggd av länsman E. Berggren. Emellertid avtog tillgången på myrmalm allt mera och det blev nödvändigt att från myrjärn övergå till smidesjärn, framställt genom färskning av tackjärn. Då gällande förbud för Bergskollegium att medgiva nya anläggningar av detta slag, var nu ett svårt hinder och slutet blev, att länsman Berggren hänvisades att anlita den nästan omöjliga utvägen att tillhandla sig 300–400 skeppunds årlig smidesrättighet från något bruk i Bergslagen, dock med uttryckligt villkor att han ej finge sälja ämnesjärnet utanför Lima socken. – Slutligen gavs av Jernkontoret på Sven Rinmans i mars 1766 gjorda tillstyrkan ett anslag av 1.200 daler kopparmynt åt bonden Matts Olsson i Åkra, Lima socken, för att han vid Äran i nämnda socken skulle kunna uppbygga den av kommissionen föreslagna smedjan med tillhörande knipphammare av 6–7 lispunds vikt för uträkning av lieämnen och spiktenar. Bygget skulle utföras under ledning av pastor Tunborg, som var känd för sinmekaniska kunnighet. Ännu i mars 1769 var emellertid hammaren icke färdig. Både bonden matts och pastor Thunborg inställde sig då hos Sven Rinman och begärde ytterligare en hjälp av 200 daler för det lilla verkets fullbordande, ett belopp, som även beviljades. I sin berättelse till 1769 års riksdag redogör Bergskollegiet för allt, vad som från dess sida åtgjorts i detta angelägna ärende, utan att dock med ett ord röja, att effekten ej svarat mot förväntningarna. År 1772 säger Rinman däremot klart ifrån, att Limamedjan ”dels genom allmogens oförmögenhet, dels av dess caprice att icke gå från sina vanor haft oväntade svårigheter att komma till gångbar nytta”.

Smidesslöjden i Limatrakten höll sig uppe till långt in på 1800-talet enligt Bannbers. Den kanske främsta orsaken till dess nedläggande var de stora skogsavverkningarna, som togo fart fram emot mitten av 1800-talet, säger Forsslund.

Allmogesmidet i Hedemoratrakten har visat sig äga segare livskraft. Det har först efter långt avtagande härom året blivit nedlagt, då den sista för hand smidda lien tillverkades. För övrigt pågår ännu liesmide i Hedemora socken, ehuru numera bedriven med maskinhjälp.

EN DEL TRYCKTA KÄLLOR, UR VILKA UPPLYSNINGAR OM MYRJÄRNSBLÅSNINGEN OCH ALLMOGESMIDET I DALARNE YTTERLIGARE KUNNA SÖKAS

- Althin, T.* Om Dalarnes nordligaste bruk. Blad för Bergshanteringens Vänner 1927.
- Axelsson, M.* Västerdalarna. Stockholm 1855.
- Bannbers, Ola.* Något om myrjärnshantering i övre Västerdalarna samt Särna. Jernkontorets Annaler. 1922.
- Bergskollegiets berättelse om Bergslagernas och bergverkens tillstånd, avgiven till 1769 års riksdag. Stockholm 1769.
- Carlberg, H.* Om ett par av de sista myrjärnsugnarna i Sverige. Blad för Bergshanteringens Vänner 1922.
- Om myrjärnsmältning i Lima (år 1682). Blad för Bergshanteringens Vänner 1924.
  - Bidrag till myrjärnstillverkningen i övre Dalarna. Blad för Bergshanteringens Vänner 1927.
  - Ur osmundsjärnets historia under 1600- och 1700-talen. ”Med hammare och fackla”. I. 1928.
- Elvius, Sven.* Myrmalm och myrjärn i By (socken). Från By sockengille 1931.
- Falck-Muus, R.* Osmundsvekten. ”Med hammare och fackla”. IV. 1932.
- Fosslund, Karl-Erik.* Med Dalälven från källorna till havet. Del II. Bok 2. Lima socken. Stockholm 1924.
- von Friesen, Otto.* Osmundsjärnet i språklig belysning. Jernkontorets Annaler. 1922.
- Grabe, Alf. Den gamla svenska osmundstillverkningen. Jernkontorets Annaler. 1922.
- Hildebrand, H.* Sveriges medeltid. I. Stockholm 1879.
- Hollenius, Z.* De Dalekarlia. Uppsala 1722.
- Hülphers, A A:son.* Dagbok öfver en resa igenom de under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande län och Dalarna år 1757. Västerås 1762.
- Kardell, S. J.* Tvänne Dalaresor 1765 och 1799. Falun 1909.
- Levander, Lars.* Livet i en Älfaldsby före 1870-talet. Falun 1914.
- Lindroth, G. T.* Ur Bispbergs malmfälts historia. Blad för Bergshanteringens Vänner 1926.
- von Linné, C.* Iter Dalecarlicum anno 1734. Stockholm 1889.
- Nihlén, John.* Studier rörande äldre svensk järntillverkningen med särskild hänsyn till Småland. Stockholm 1932.
- Rinman, Carl.* (Anteckningar om svartsmidet m. M., gjorda omkr. 1780–1825.) I Carl Sahlins bibliotek.
- Rinman, Sven.* Anledningar till kunskap om den grövre järn- och stålförädlingen. Stockholm 1772. 2:dra uppl. Falun 1829.
- Tjänsteberättelser rörande den grövre järnförädlingen 1761–70, utg. Av G. Malmborg. Stockholm 1935.
- Sahlin, Carl.* Osmundssmide i Älfdalen samt Lima och Transtrand år 1765. Blad för Bergshanteringens Vänner 1922 och 1923.
- En myrblästra i Älfdalen, Dalarna, år 1765. Blad för Bergshanteringens Vänner 1929.
  - Anteckningar om det svenska liesmidet. Blad för Bergshanteringens Vänner 1929.
  - Svenskt stål före de stora götstålprocessernas införande. ”Med hammare och fackla”. III. Stockholm 1931.
- Schultze, L. G.* Kort berättelse om myrugnar eller s. k. Blästerverk uti östra och västra Daleorterna brukelige. Ingiven till Bergskollegium 1732. Jernkontorets Annaler 1845.
- Sefström, N. G.* Ber. rör. göromålen i Bergsskolan år 1827 (med redogörelse för fynd av osmundsstänger i Grådaforsen, analyser å järnet etc.). Jernkontorets Annaler 1828.
- Trotzig, Karl.* Liesmidet i Hedemora. Meddelande från Dalarnes hembygdsförbund 1920.
- Landshövdingeämbetets i Stora Kopparbergs län femårsberättelser.